

010-дарс. Қўф, кӑф ва ҳӑ ҳарфлари

20:13 / 18.04.2017 7439

1. Қўф, кӑф ва ҳӑ ҳарфлари
2. Қўф ундоши
3. Кӑф ундоши
4. Ҳӑ ундоши

Таянч сўзлар ва атамалар

Чуқур тил орқа	Юмшоқ танглай	Товуш пайчалари
Яқин тил орқа	Қаттиқ танглай	Ҳамс

Қўф, кӑф ва ҳӑ ҳарфлари

Қўф ҳарфи шаклан фӑ ҳарфига ўхшайди. Фақат ундан нуқтасининг жуфтлиги билан ҳамда ёлғиз ва сўз охирида келганида паст қисмининг чуқурроқлиги билан фарқланади.

Кӑф ҳарфи ёлғиз ва сўз охирида келганида лӑм ҳарфига ўхшаб кетади. Бироқ, унинг ўртасига кӑфнинг сўз бошидаги шаклининг кичрайтирилган сурати қўйилади. Бошқа ўринларда у устидаги ётиқ чизиқ билан ажраб туради.

Ҳӑ ҳарфининг хусусияти шундаки, унинг тўрт шакли бўлиб, сўздаги ўрнига кўра уларнинг бири билан ифода топади.

Бу дарсда ҳам биз ўтган дарсдаги каби ўзбек тилида ўхшашлари бор ундошлар билан танишамиз. Улар икки орқа тил ундоши ق, ва ك ҳамда ҳалқум ундоши ڭ товушларидир.

Биз шу жойгача бирма-бир ўрганиб чиққан нутқ товушларининг барчаси истифода товушлари эди. Ушбу дарсда биз илк бор истиъло ундошларидан бирининг – қ ундошининг талаффузини ўрганамиз.

Истиъло ундошларида тилнинг орқаси танглай томон кўтарилиб, нутқ аъзоларининг нисбатан таранглашиши ва бунинг натижасида товушнинг йўғонлик касб этиши бизларга маълум. Истиъло ундошларидаги мазкур ҳолатни ўз талаффузингизда тўғри акс эттиришингиз учун, уларнинг биринчисида яъни ушбу дарсда уни тўла ўзлаштиришга ҳаракат қилишингиз керак.

13. қ чуқур тил орқани юмшоқ (чуқур) танглайга қаттиқ уриш билан ҳосил қилинади.

Танбеҳ: Яъни у тил ва танглайнинг энг орқасидан, ичкарасидан айтилади. Бунда ҳаво оқими махражни ёриб ўтади, натижада товуш портлаб чиқади. қ ўзбек тилидаги «қ»дан кўра ичкарироқдан ҳамда йўғонроқ, кучлироқ ва жаранглироқ талаффуз қилинади. Уни ўз махражидан кўра олдиروқдан ёки сирғалтириб бўш айтиш ярамайди. Уни талаффуз қилишда ва истиълосини адо этишда тилнинг ҳолатини ҳис этишга аҳамият беринг.

15-машқ.

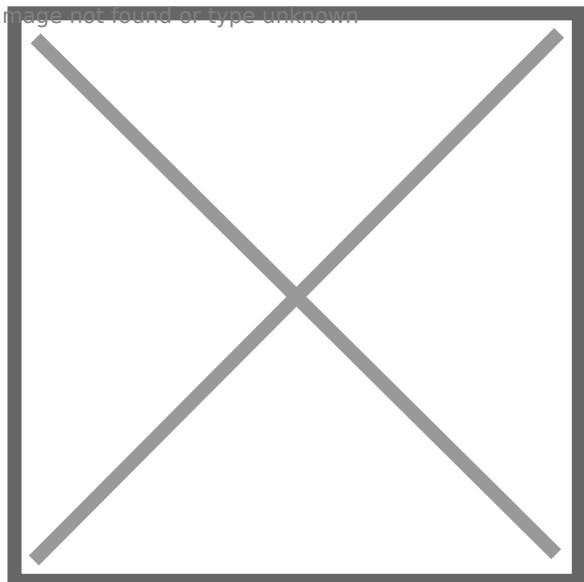
قـ َقـ ُقـ

فَقْ مَقْ لِقْ قِقْ قِاقْ قِاقْ قِاقْ قِاقْ قِاقْ قِاقْ

لُوقْا لَليق لاق لُبَق لَبَق لَبَق لَبَق لَبَق لَبَق لَبَق

رُوبُق رُوبُق لُوبَق لُوبَق لُوبَق لُوبَق لُوبَق لُوبَق لُوبَق لُوبَق لُوبَق لُوبَق

ك ундоши

14. К яқин тил орқани қаттиқ танглайнинг юмшоқ танглайга туташган жойига уриш билан талаффуз этилади.

Танбех: Бунда тил урилганда махражда ҳаво ҳам, овоз ҳам тўсилади, сўнг тил танглайдан ажралаётганида димланган ҳаво қўйиб юборилади. Сокин кӑфда ҳавони қўйиб юборишга бироз урғу берилади. Ундаги бу сифат «ҳамс» дейилади. Уни талаффуз қилишда ҳавони бутунлай тўсиб қўйиш хато бўлади. Кӑф ўзбек тилидаги «к»дан кўра туброқдан, қаттиқроқ айтилади. Уни тилнинг ўртасидан ҳамда ўзбек оғзаки тилидаги «к» каби бўш талаффуз қилишдан сақланиш керак. Унинг талаффузи рус тилидаги «к» товушининг талаффузига яқин.

16-машқ.

كٌ -كٌ -كٌ

فٌكٌ نٌكٌ مٌكٌ مٌكٌ مٌكٌ كٌمٌ كٌمٌ كٌمٌ اٌكٌ اٌكٌ اٌكٌ

نٌكٌ نٌكٌ وٌكٌ لٌكٌ مٌكٌ مٌكٌ مٌكٌ بٌكٌ بٌكٌ بٌكٌ بٌكٌ مٌكٌ مٌكٌ

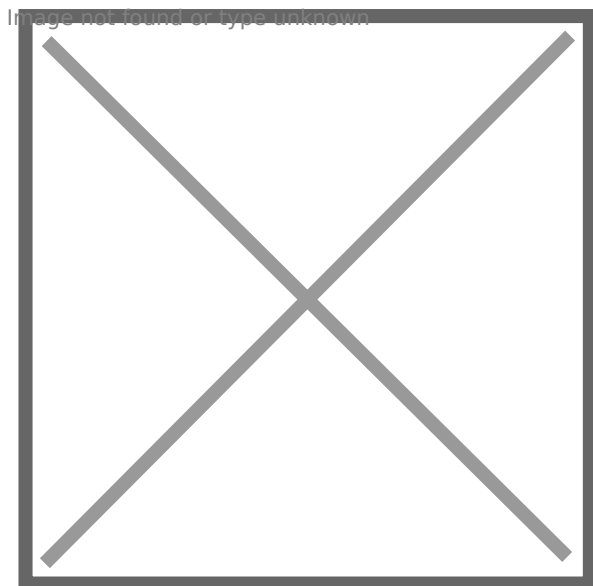
نٌكٌمٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ مٌنٌكٌ

مٌكٌنٌمٌكٌ مٌكٌنٌمٌكٌ مٌكٌنٌمٌكٌ مٌكٌنٌمٌكٌ مٌكٌنٌمٌكٌ مٌكٌنٌمٌكٌ مٌكٌنٌمٌكٌ مٌكٌنٌمٌكٌ

◦- ундоши

15. ◦- ҳалқумнинг боши, яъни товуш пайчаларидан чиқади.

Танбеҳ: У товуш пайчаларининг торайиши натижасида ҳосил бўлган тирқишдан ҳавонинг қисилиб, сирғалиб ўтиши билан пайдо бўлади. Бу товуш ҳамзанинг махраждошидир. Уни ҳалқумнинг ўртаси ё юқорисидан, танглай, тил ёки лабнинг иштирокида айтишдан эҳтиёт бўлиш керак. Уни **ح** товуши каби, яъни ҳалқум ўртасидан айтиш хатодир. Бу ҳолат юқори товушлар олдида кўпроқ учрайди. Ўзбек тилидаги «ҳ» ундоши ҳам бўғизнинг торайиши билан айтилса-да, у мазкур пайчаларда пайдо бўлмайди ҳамда тил ва танглайга сирғалганида тўлиқ ҳосил бўлади.

17-машқ.

هـ هـ هـ

أهـ أهـ إهـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ

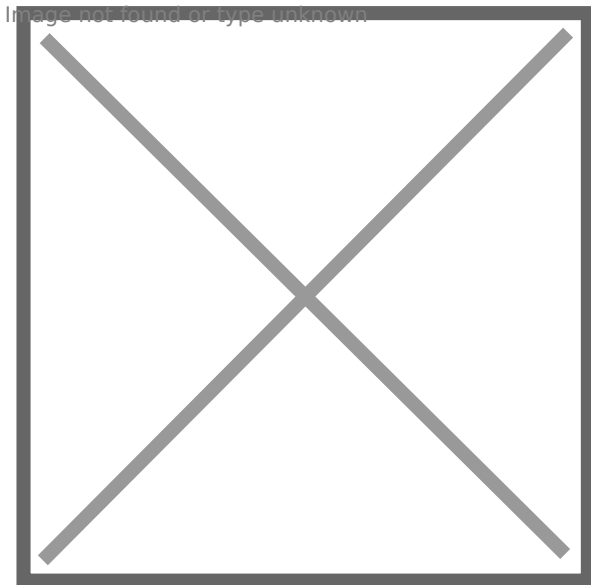
هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ

هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ

هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ

Мулоҳазалар:

- Ҳамза ва ҳанинг талаффузида товуш пайчаларининг юқоридан кўриниши:

- Ундошлар ҳаракатланганида, яъни кетидан унли келганида нутқ аъзоларининг бир-биридан ажралиши, қочиши билан талаффуз этилади. Сокин бўлганларида эса, нутқ аъзоларининг ўзаро тўқнашуви, жипслашуви натижасида ҳосил бўлади. Шу боис айрим ундошларнинг сокин ҳолати учун алоҳида қоидалар мавжуд. Мисол учун, қофдаги қалқала, кафдаги ҳамсининг ижроси каби.
- Қалқала товушлари, жумладан, қофни сокин бўлганида агар қалқала қилинмаса, ундош тўлиқ ҳосил бўлмайди, натижада эшитилмай қолади.
- Ҳамс деб нутқ товушининг талаффузида ҳаво оқимининг бўғилмай, бардавом бўлишига айтилади. Бу сифат каф ундошида доимо мавжуд. Бироқ, у сокин бўлганида, ҳаракатлидагидан фарқли ўлароқ, ҳаво оқими

нутқ аъзоларининг тўқнашуви натижасида махражда димланиб қолади. Агар уни чиқариб юборилмаса, ҳамс ижро бўлмай қолади ва натижада товуш тўлиқ ҳосил бўлмайди.

- Ҳа ундошини айнан ўз махражидан чиқаётганини ҳис қила билиш муҳим. Бунинг учун уни ҳамза билан бирин-кетин айтиб машғулот қилиш мақсадга мувофиқдир.

18-топшириқ:

- ق нинг махраж ва талаффузини айтиб беринг.
- ق билан ك нинг махражлари орасидаги фарқни сўзлаб беринг.

Қуйидаги саволларга жавоб беринг:

- ق қандай нутқ товушлари туркумига киради?
- ق нинг ўзбек тилидаги «қ»дан қандай фарқлари бор?
- ق даги истиъло ва қалқала сифатларини, ك даги ҳамс сифатини яхши ўзлаштирдингизми?
- ك нинг ўзбек тилидаги «к»дан қандай фарқи бор?
- ك қандай хусусиятга эга?
- ۋ қаердан ва қандай ҳосил қилинади?
- ۋ нинг талаффузида қандай хатолар кўп кузатилади?
- ۋ нинг ўзбек тилидаги «ҳ»дан нима фарқи бор?